CRISTIAN MIHAIL

CUVINTE DE MEDIU MILITAR (DACO-)ROMAN ÎN ROMÂNĂ

1. Este de aşteptat ca moştenirea lingvistică militară a Romaniei să nu fie prea mare, deoarece armamentul, organizarea, comenzile, emblemele, tactica şi strategia Romei antice au evoluat într-o istorie bimilenară.

Chiar unele cuvinte latine militare au fost înlocuite de terminologia militară a invadatorilor barbari, a slavilor în est şi a germanicilor în vest. Astfel, au fost înlocuiţi: lat. *bellum* cu rom. *război* (< sl. *razboj* „ucidere”) şi cu it., sp., pg. *guerra* ş.a. (REW, 9524) (< franc. **werra*); lat. *agmen, -inis* cu rom. *ceată* (< sl. *četa* „grup”) şi cu it., sp. *banda* ş.a. (< germ. **banda* < got. *bandwa* „stindard”; DEI, DEHF); *calcar, -aris*, cu rom. *pinten* (< sl. **petino* „călcâi”; DER, 6398) şi cu v. pv. *esperon* ş.a. (< franc. **sporo*; DEHF); lat. *castra, -ōrum* cu rom. *tabără* (< sl. *taborŭ*) şi cu fr. *bivouac* (< helv. *Bîwacht* „patrulă dublă”; DEHF); lat. *ferīre* cu rom. *a lovi* (< sl. *loviti* „a vâna”, „a prinde”; DEX) şi cu fr. *frapper* (< franc. **hrappan*; DEHF) sau cu rom. *a izbi* (< sl. *izbiti*) şi cu fr. *heurter* (< *franc. *hûrt* „berbec”; DEHF); lat. *hasta, -ae* cu rom. *suliţă* (< sl. *sulica*) şi cu it. *picca* ş.a. (< oland. *pike*; DEI); lat. *vexillum, -i* şi *signum, -i* şi cu rom. *steag* (< sl. *stěgŭ*) şi cu fr. *étendard* ş.a. (< *franc. *standhard* < **standan* „a sta în picioare” + *hard* „ferm”; DEHF) etc.

Cu toate aceste pierderi, se va constata că, în estul Romaniei, sunt prezente cele mai multe vestigii ale unui limbaj de grup militar. Căci armata a avut cel mai important rol în romanizarea regiunii carpato-dunărene, avându-se în vedere nu numai prezenţa legiunilor şi auxiliarelor lor, ci şi faptul că aceste trupe erau dispersate în întreg „capul de pod” pe care îl configura Dacia în apărarea frontierei de nord-est a Imperiului Roman[1].

Spre deosebire, de exemplu, de situaţia de la frontiera de NV. Aici, deşi armata Galiei de nord (compusă din 8 legiuni) era mai numeroasă decât aceea a Daciei (care avea doar două legiuni), faptul nu a contat pentru romanizarea Galiei, deoarece legiunile renane erau concentrate la *limes*-ul cu barbarii germanici, între Meusa şi Rin (cu centre în Mainz, Trier, Köln şi Xantem), într-o regiune care nu mai este astăzi romanică. Ca şi celelelate arii de frontieră ale Imperiului Roman din Europa, Africa şi Asia. Deci *româna este singura continuatoare a unei latine de frontieră*[1].

---

[1] De altfel, acest fapt şi prestigiul civilizaţiei, culturii, armatei şi limbii latine constituie explicaţii ale rapidei romanizări a Daciei (atât de contestată de cei care îi vor pe daci... latini). Ca şi în cazul normanzilor, care – invadând nord-vestul Franţei în anul 841 şi după cucerirea Angliei (prin victoria de la Hastings) în anul 1066 – au influenţat, ca vorbitori ai francezei, limba anglo-saxonilor. Ceea ce arată că franceza devenise limba lor maternă, după numai aproximativ două secole de civilizaţie, cultură şi limbă romanică, complet străine vikingilor.

DACOROMANIA, serie nouă, XV, 2010, nr. 2, Cluj-Napoca, p. 119-128

1.1. Pentru a justifica existența limbajului luptătorilor (daco-)romani şi influența acestuia asupra latinei dunărene, vom începe cu prezentarea cuvintelor militare panromanice şi parțial panromanice din română, ca: *arc*, *armă*, *balț* (< *balteus* „cingătoare"), *crud*, *a despuia* (< *dĭspolĭare* „a prăda"), *fuşte* „lance" (< *fustis* „par"), *a învinge*, *jurământ*, *măciucă*, *a lupta*, *luptă*, *oaste*, *pradă*, *pedestru*, *săgeată*, *a săgeta*, *săgetar* (< *sagĭttārius* „arcaş din armata romană"), *spată*, *tufă* (< *tufa* „panaşul coifului"), *val* „meterez" (< *vallum*) şi *văl* (< *velum* „velă") (EWR, REW etc.).

1.2. Completăm această listă cu 7 cuvinte puțin scoase în evidență, în cazul românei, ca având origine militară.

1.2.1. Dr. *arete* (înv.) „berbec" (ar. *arete*, *areati*; mr. *reti*, *areati*) ş.a. (REW, 645) este moştenit din lat. *ăries,-eti(m)* (EWR, 115) „berbec" şi „berbec de izbire a fortificațiilor" (NDELP etc.), cf. şi lat. *arietāre* „a izbi" şi *arietātio, -ōnis* „izbire", ca în *acies inter se arietant* (L. Annaneus Seneca, 4-65) „oştile se izbesc între ele" (ThLL; Guțu 1983).

Luptătorii din estul romanic nu mai izbeau ziduri, căci aici barbarii nu ridicau cetăți, fiind în trecere. Spre deosebire de sp. (ist.) *ariete*, care s-a specializat la acest sens şi chiar la (mar.) „navă de război cu pinten", formele spaniole actuale pentru „berbec" fiind *carnero* şi *morueco* (port. *carneiro*).

1.2.2. Dr. *corn*, (pl.) *corni* (ar., ir. *cornu*; mr. *corn* „arbust cu lemnul foarte tare" (DEX)) este continuat numai în româna comună şi în catalană (REW, 2241) din lat. *cornus* „corn" (arb.) şi „lance din lemn de corn" (Vergilius; Guțu 1983). Opinăm că aceste continuări se datorează mediului militar dunărean şi a celui din Catalania, în care trebuie să se fi confecționat lănci din cornii tari. În română, sensul „lance" a fost preluat de dr. *suliță*, provenit din sl. *sulica*.

1.2.3. Dr. *gratie* „zăbrea" este moştenit din lat. pop. **gratis* (cl. *cratis*) (EWR, 782 etc.) „leasă", ca în *flectunt salignas umbonum crates* (P. Vergilius Maro, 79-19 î.C.) „fac scuturi din împletituri de răchită" şi (pl. mil.) „faşine", ca în *cratibus atqueaggere paludem explent* (C. Iulius Caesar, 100–44 î.C.) „umplu mlaştina cu faşine şi pământ" (ThLL; Guțu 1983).

1.2.4. Dr. *naie* (înv.) este continuat din lat. *navis, -is, -em* (EWR, 1149 etc.) ş.a., ca fr. *nef*, prov., cat. *nau* etc. (REW, 5863), care semnifică „navă de război" (căci „navele de transport comercial" erau semnificate de formele lat. *corabĭta, -ae* şi *navĭgium, -ii*), ca în *navis longa* (Cornelius Nepos, sec. I î.C.) „navă lungă de război", *navis oneraria* (Caesar) „navă de transport" şi *navem adornare* (Caesar) „a echipa o navă" (ThLL; Guțu 1983). (Derivat: dr. *năier* „corăbier", „luntarş".). Dubletul rom. *navă* este împrumutat din fr. *nave*, lat. *navis*, it. *nave* (DEX).

1.2.5. Dr. *părângă* „prăjină pentru cărat pe umeri, de către două persoane, o greutate" (DEX) este provenit din lat. **palanga* (cl. *phalanx, -gis*) „falangă" (TILR, II, 162 etc.). Opinăm că sensul din română a fost influențat de lat. (pl.) *phalangae, -ārum* „prăjină" şi că semnificația „falangă" a fost uitată, deoarece daco-romanii nu mai luptau „în pătrat".

1.2.6. Dr. *secure* (ar., ir. *secure*; mr. *securi*), care are semnificaţiile „unealtă pentru despicat etc.” şi (în trecut) „armă” (DEX), provine din lat. *securis* (EWR, 1494; REW, 7775 etc.), ce semnifica „securea”, de asemenea ca „unealtă” şi „armă”, chiar specializată în decapitarea condamnaţilor şi (fig.), prezentă în fasciile lictorilor, simboliza „puterea romană” (Guţu 1983).

1.2.7. Dr. *tindă* (ar. *tendă*, *tentă* „cort”) „anticameră” (pridvor) la case şi biserici” este conservat din lat. **tĕnda* (EWR, 1737 etc.) „cort” (lat. *tĕndĕre* „a ridica cortul”; DEL, p. 682). Opinăm că sensul dr. *tindă* s-a fixat în mentalul veteranilor, prin analogii ca (mil. subînţeles *tentoria*) *tĕndĕre sub vallo* (Caesar) „a-şi întinde cortul la poalele fortificaţiei” (Guţu 1983), adică în... anticamera acesteia.

1.3. Alăturăm cuvintelor panromanice şi parţial panromanice de mediu militar şi termenii agro-pastorali comuni cu acest mediu, ca: *armăsar*, *călare*, *călăreţ*, *căpăstru*, *a descăleca*, *a încăleca*, *frâu* şi *iapă* (EWR, REW etc.).

1.4.. Aceloraşi cuvinte, le adăugăm si pe cele legate de acţiuni violente, precum: *a (se) abate*, *a frânge*, *a împunge*, *a înfige*, *a întărâta* (< *interritāre*; DER, 4433), *a pătrunde*, *a răpi*, *a rupe*, *a smulge*, *a sparge*, *a strânge*, *a tăia* şi *a ucide* (EWR; REW; TIRL, II; DEX ş.a.).

2. Modificări semantice militare în lexicul latin moştenit al românei[2]

Studiul inovaţiilor semantice este important, deoarece acestea trec în idiomul general cu informaţii din grupul social în care s-au produs. Pentru fixarea noilor sensuri, în limba generală este necesar ca: (1) grupul de vorbitori să fie predominant în societate şi (2) situaţia social-economică a regiunii lingvistice să asigure funcţionarea şi influenţa grupului de vorbitori pe perioade îndelungate.

Aceste condiţii au fost îndeplinite de mediul rezistenţei (daco-)romane şi, apoi, române la atacurile seculare ale triburilor (ulterior statalizate) barbare (germanice, slave şi turanice).

„Filmul” acestei rezistenţe – care a asigurat continuitatea de etnie/limbă şi loc a romanităţii estice – va fi „turnat” prin categoriile de modificări semnatice din mediul militar (daco-)roman de mai jos.

2.1. ***Generalizări de sens***: *a (se)* < *apleca* < *applĭcāre* „a (se) lipi”; *tufă*, *tufa* „panajul coifului” şi *turmă* < *turma* „escadron de cavalerie”.

2.2. ***Restrângeri de sens*** (specializări specifice limbajului de grup): a) în apărare: *cetate* < *cīvĭtaem* „oraş”, *a trepăda* (înv.) „a se agita” < *trepidare* „a alerga încoace şi încolo” – inclusiv în ambuscade – *a (se) aţine* < *attĭnēre* „a păzi”, *a înţia* (înv.) „a tăia arborii incomplet”, pentru a fi dărâmaţi peste năvălitori < *tĕnuāre* „a subţia”, „a slăbi”, *aţinat* „tăiat incomplet” < *attĕnuātus* „subţiat”, „slăbit”; b) în atac: *a (se) (în)cumeta* < *commĭttĕre* „a risca”, *„a purcede”* < *prōcēdere* „a înainta”; c) în

[2] Vezi Cristian Mihail, *Modificări semnatice în lexicul latin al românei sub influenţa mediului militar*, (I), în CL, XXXV, 1990, nr. 1, p. 21-32; (II), în DR, serie nouă, I, 1994–1995, nr. 1-2, p. 313-319; (III), în DR, serie nouă, II, 1996–1997, nr. 1-2, p. 325-332; (IV), în DR, serie nouă, III-IV, 1998–1999, nr. 1-2, p. 213-216; idem, *Opţiunea tradiţionalului – caracteristica dominantă a lexicului latin moştenit al limbii române*, în DR, serie nouă, V, 2000–2001, p. 231-240.

viața cazonă: *lingură* < *lĭngulă*, *merinde* < *merenda* „gustare (de prânz sau) de după amiază”, *a peți* < *petĕre* (cu largă structură semantică), *virtute* „forță fizică” < *virtūs, -tis, -tem* (mil.) „bravură”, cf. *Helvetii religuos Gallos virtute praecedunt* (Caesar) „helveții îi întrec pe ceilalți gali în vitejie” (Guțu 1983) (în limbile neolatine occidentale „virtute”) și *vârtos* < **virtŭosus*.

2.3. ***Modificări semantice prin metafore***: *a (se) certa* < *certare* „a (se) lupta”; *coif* < *cofea* „boneta (de noapte)” (ironic); *a cumpli* (înv.) *„a ucide” (ar.* „a termina”*)* < *complēre* „a desăvârși” (derivat: dr. *cumplit*); *a împresura* „a ataca concentric” < *im+*pressurare* < *pressura* „apăsare” (EWR, 792); *a înșela* „a păcăli” < *in-sĕllāre* „a pune deoparte”; *rost* „sens” < *rostrum* „cioc”, „pinten de navă militară” (pentru atacarea celor inamice); *scândură* < *scandula* „șindrilă” ...de urcat pe meterezul inamic; *solz* < *sol(i)di* „monede de aur devalorizate” (cu care se plătea solda); *a stoarce* < *extorquēre* „a tortura”; *spate* < pl. *spathae* „două săbii late” (de o parte și celaltă a șirei spinării); *a (se) supăra* < *superare* „a învinge” *a sumete*, *submittĕre* „a supune”; *a supune* < *suppōnĕre* „a pune dedesupt”; *țară* „patrie” < *terra* „pământ”, metaforă patriotic-mobilizatoare, unică în limbile lumii și *teacă* < *thēca* „cutie”, prin „bagă sabia la cutie!”.

S-a observat că „dacă o limbă se depărtează, pentru o idee familiară, de surorile sale, putem să presupunem că a adoptat o expresie metaforică” (Bréal 1924, p. 289). Considerăm că această situație este valabilă nu numai prin metafore, ci și pentru toate categoriile de modificări semnatice. Acestea, producându-se în grupurile sociale (militare, comerciale etc.), oferă informații asupra vieții sociale și mentalității vorbitorilor. Astfel, pentru a rămâne în aria metaforelor, vom constata că cele din română apărute în limbajul de grup militar (daco-)roman izvorăsc din dramatismul accentuat al luptei cu barbarii pentru supraviețuire, în contrast cu simțul umorului detașat al unui grup social dubios (majoritar!?), care a generat metafore precum: fr. *acheter* „a cumpăra” < lat. **accaptare* „a înhăța”; fr. *beaucoup* „mult” < lat. *bellus+colaphus* „lovitură frumușică”; fr. *diner* și *déjeuner* < lat. **dis(jē)jūnāre* „a rupe postul” (< *jējūnium* „post”); fr. *enfoncer* „a înfige”. prin „a băga în fund” (< lat. *fundus*); fr. *(s')étonner* ș.a. „a (se) mira” < **extŏnāre/attŏnāre* „a fi lovit de fulger”; it. *bollire* ș.a. < lat. *bŭllire* „a arunca bășici”; fr. *gronder „a certa” < lat. grŭndīre = grŭnnīre* „a grohăi”; fr. *lourd* „greu” ș.a., prin „te îngălbenește” < lat. **lūrdus/lūrĭdus* „galben”, „palid ca un mort”; fr. *mot* ș.a. „cuvânt” < lat. **muttum* „crâcnet”; sp. *pisar* ș.a. „a călca” < lat. *pi(n)sare* „a pisa”; fr. *planche*, prov. *planca* „scândură” < lat. fem. *planca* „cu picioare plate”; sp. *salir* ș.a. „a ieși” < lat. *salīre* „a sări”; it. *tavola* ș.a. „masă” lat. *tabula* „scândură”; fr. *tomber*, v. it. *tomare* ș.a. „a cădea” < lat. **tŭm(b)are* (< *tŭm(b)*, creație expresivă); *fr. travailler* „a lucra” < lat. *trĭpaliāre* „a tortura” (cu *tripalium* „instrument de tortură”) etc. (REW, DEHF etc.), cu care nu poate concura sobrul simț al umorului sau al datoriei din mediul luptelor (daco-)romanilor, aflat în metafore ca cele din dr.: *rost*, *a înșela*, *coif*, *spate*, *solzi*, *a stoarce*, *a cumpli*, *scândură*, *a răpune*, *a supune*, *țară* etc.

2.4. ***Modificări semantice prin metonimii***. Identificarea, de sub patina unui trecut îndepărtat – cca 1400–1900 ani, în cazul nostru –, a modificărilor semantice ale cuvintelor este dificilă, solicitând imaginaţie cărturărească. Poate mai „tocite" decât metaforele sunt metonimiile. Totuşi, se pot afla metonimii de mediu militar (daco-)roman transmise din latina generală dunăreană românei, precum: dr. *bătrân* din lat. *veteranus* „veteran"; dr. *mire* din lat. *miles* „militar" aflat în disponibilitate de a se rostui; dr. *(f)sat* din lat. *fossatum* „şanţ de apărare" sau „cartier al unui grup sau trupe" şi dr. *şes* din lat. *sĕssus* „loc de şedere" propice instalării corturilor/trupelor.

Neobservarea apartenenţei la limbajul militar a acestor metonimii (cu excepţia lui *bătrân*), ca şi a metaforelor *a înşela*, *coif* etc. a condus la „rătăciri" etimologice uneori penibile (cf.: *rost* la Şăineanu 1887, p. 194; *mire* şi *sat* din nota 1 din subsol, I, p. 6-7 etc.).

2.5. ***Transfer de sens prin abreviere a sintagmelor de ordin militar***, ca: dr. *a apăra* din lat. *apparāre* „a (pre)găti", prin *apārare defensionem* „a pregăti apărarea", şi dr. *a pleca* din lat. *plĭcāre* „a plia", prin *plĭcāre tentoria* „a plia/a strânge corturile", în vederea plecării.

2.6. ***Ocupări cu sensuri noi ale formelor verbale disponibilizate prin transfer semantic, în mediul militar (daco-)roman***. Când formele verbale sunt reîncărcate semantic (uneori cu un al doilea sens, ca rom. *rost* „cioc" şi „sens") – mai ales prin metafore şi metonimii de grup social –, formele golite de sens sunt ocupate (de regulă, în acelaşi grup de vorbitori, tot prin procese de imaginaţie analoage) cu alte sensuri. Astfel, sensul „a înşela" fiind transferat formei lat. *insĕllāre* („a înşeua"), „vehiculul"; lat. **ingannāre* („a înşela") a fost încărcat cu sensul „a imita"; lat. *terra* devenind „patrie", forma lat. *pavimentum* („pardosea") a primit sensul „pământ"; lat. **scamae* şi-a pierdut „solzii", „lipiţi" formei lat. pl. *sol(i)di* („monede de aur devalorizate"), primind, în schimb, „scame"; lat. *scandūla* („şindrilă") a devenit „scândură", iar sensul său a aşteptat vremuri mai bune pentru a se regăsi în forma rom. *şindrilă*, împrumutată din germ. *Schindel* etc. Dar formele golite de sens se uită.

2.7. ***Necontinuarea în română a cuvintelor latine golite de sens, prin transfer semantic (în mediul militar) şi înlocuirea lor cu alte forme***, precum: *oppidum* cu *cetate*, *cūdo,-ōnis* şi *galea, -ae* cu *coif*, *viatĭcum* cu *merinde*, *circumvallare* ş.a. cu *a împresura*, *imitari* cu *a îngâna*, *exprimĕre* şi comprimĕre cu *a stoarce*, *fine(m), rēgula* şi *sensus* cu *rost*, *subigĕre* cu *a supune*, *vagina* cu *teacă*, *spo(n)sus* cu *mire*, *armentum* şi *grex,-gis* cu *turmă*, *dēfendĕre* cu *a apăra*, *ābitĕre* cu *a pleca*, *patria* cu *ţară* etc.

3.0. Cuvinte latine care au fost continuate numai în română, deoarece au aparţinut limbajului militar (daco-)roman

Argumentele acestei apartenenţe au fost incluse în articole anterioare (vezi nota 2). Se reiau, în rezumat, următoarele exemple: lat. *attĕnuatus* > rom. *aţinat* şi **in-tĕnuāre* > rom. *a înţina* sunt specializări de ambuscadă; lat. *imperator* – care

era perceput, într-o provincie de frontieră (imperială), în primul rând, în calitate de „comandant al armatei” – păstrat în rom. *împărat*; lat. *incĭpĕre*, mult utilizat de Caesar ş.a. în formulări de mediu militar (ca şi lat. *capere*, de la care este compus), conservat (ca formă şi cu acelaşi sens) în rom. *a începe*; cuvinte de atac, ca lat. *jugulare*, *prōcēdere*, *scandŭla*, *sĭcĭlis* („fier în lance” şi „seceră”) şi **sĭcĭlāre/ sĭcĭlire* („a secera”) continuate în rom. *a junghia*, *a purcede*, *scândură*, *seceră* şi *a secera*; termeni din viaţa cazonă, ca lat. *miles*, *lĭngulă*, *sarcina* („datorie”) *sŭbāla* „subsuoară” (în legătură cu lat. *subālāre, -is* „curea în bandulieră pentru sabie”), *trĕpĭdāre* şi *trĕpĭdus* conservate în rom. *mire*, *lingură*, *sarcină*, *subsuoară*, *a trepăda* şi *trepăd* (REW; ILR, I; TILR, II etc.), în general, cu sensurile etimoanelor lor. Cu excepţia modificărilor semantice, de asemenea, de mediu militar şi de înlăturările semantice determinate de inamic, precum: „vârful de lance” din *sicilis* de rom. *suliţă* (< sl.) şi de „sacul de spate al soldatului” din *sarcina* de rom. *raniţă* (< rus. *ranec*, cf. şi fr. *havresac* din germanul *Habersack* „sac de ovăz”) etc.

Şi continuarea rom. *rumân/român* din lat. *romanus* se explică prin confruntările seculare cu alteritatea etnică flagrantă a diverşilor barbari.

Puţinele forme dialectale – precum gris. *anceiver* din lat. *incĭpĕre* (REW, 4353) şi dauf. *échandole*, friul. *skandule* ş.a. din lat. *scandŭla* (REW, 7652) – se explică prin transferul cuvintelor de către veteranii estului care (re)veneau în asemenea zone din retoromană, franceză şi italiană.

4. Criteriul latinei de frontieră

În analiza lexicului latin moştenit al românei – singura continuatoare a unei latine de *limes* – am utilizat „criteriul latinei de frontieră”, pe care l-am definit astfel: *când se constată modificări semantice ale unor cuvinte româneşti occidentale cu acelaşi etimon, este posibil şi probabil ca inovaţiile semantice din est să se fi produs în limbajul rezistenţei armate (daco-)romane la atacurile seculare ale barbarilor. Iar, dacă ne aflăm în prezenţa unor cuvinte latine păstrate numai în română* – fie cu sensul lor clasic, fie modificate semantic –*, de asemenea, este posibil şi probabil ca acest fapt să se datoreze circulaţiei frecvente a acestor cuvinte în limbajul aceluiaşi grup militar*. Rezultatele aplicării acestui criteriu de analiză lingvistică sunt prezentate în acest articol şi în cele anterioare (vezi nota 2).

5. Limbajul militar (daco-)roman şi istoria românilor

Prezenţa şi influenţa unui limbaj de grup social asupra limbii generale au fost postulate de Meillet (1948, p. 271). În suita noastră de articole[2], am evidenţiat existenţa şi amprentele puternice asupra limbii române.

Anterior, au fost identificate ca militare unele cuvinte, precum: *bătrân* şi *spate* (Şăineanu 1887 ş.a.), *a (se) aţine*, *a înţina* şi *aţinat* (LR, p. 356), *mire* ILR, I, p. 179; LR, p. 363), *a împresura* (DA)*, a (se) încumeta* (CDDE, 434), *a apăra* (DER, 318), *a pleca* (Tagliavini 1977, p. 175) ş.a. Cu aceste cuvinte şi cu unele mai criptate etimologic şi/sau semantic, pe care le-am evidenţiat ca aparţinând mediului militar (daco-)roman, am alcătuit un ansamblu grăitor de informaţii lingvistice şi istorice.

Istoriografia română – deşi în precaritate documentară pentru mileniul I (mai ales, privind *continuitatea*) – nu a remarcat „fosilele” lingvistice ale rezistenţei (daco-)romane. Uneori, s-au invocat cuvinte de tipul *rânză-brânză*, care veneau fie „din est”, fie din substrat, după cum adia slavismul sau dacismul. Nicicând, nu s-a vorbit, *pe „documente” lingvistice*, despre rolul luptelor seculare (daco-)romane împotriva barbarilor în *particularizarea* românei şi nici, măcar, în *continuitatea* populaţiei romanizate pe locurile sale de baştină. Prezentând rezultatele investigaţiilor noastre, sperăm să suplinim aceste carenţe şi să impulsionăm relaţiile interdisciplinare între lingvistica istorică şi istorie.

6. Perioada definitivării/generalizării în latina dunăreană/română a cuvintelor din mediul luptelor (daco-)romane

Perioada de definitivare în estul romanităţii a inovaţiilor semantice de mediul militar şi în care s-au fixat cuvintele latinei clasice aparţinâd aceluiaşi mediu (ambele categorii de cuvinte nefiind cunoscute Romaniei occidentale) este cuprinsă *între deceniile sfârşitului de secol al IV-lea* – când legăturile regiunilor dunărene cu provinciile central-vestice ale Imperiului au fost reduse, ca urmare a încorporării diocezelor balcanice la Imperiul Roman de răsărit – *şi prima jumătate a secolului al VII-lea*, când (sub împăratul Heraclius, 610-641) greaca a înlocuit latina ca limbă oficială (inclusiv în domeniul apărării estului) şi când trecerea Dunării de către slavi, în anul 602, a izolat complet romanitatea carpato-dunăreană şi balcanică de Romania central-occidentală.

7. Concluzii

Trebuie să admitem prezenţa importantă, în estul neolatinităţii, a vestigiilor grupului lingvistic militar al armatei romane şi al bărbaţilor obştilor daco-romane, angrenat în luptele seculare cu triburile (ulterior statalizate) barbarilor germanici, slavi şi turanici. Intensitatea atacurilor a putut antrena, deseori, chiar întreaga populaţie romanizată, hăituită spre munţii şi pădurile ocrotitoare.

Astfel, au fost îndeplinite cele două condiţii pentru impunerea cuvintelor din limbajul de grup în limba generală: (1) numărul mare de vorbitori ai grupului (chiar predominanţa lor în societate) şi (2) îndelungata funcţionare a grupului (chiar dacă într-o populaţie deloc numeroasă).

Să observăm că latina dunăreană este singura continuatoare a unei latine de frontieră (cu numeroase cuvinte militare). Prin instituirea şi aplicarea în analize a *criteriului latinei de frontieră*, am identificat atât numeroase modificări semantice de mediu militar (generalizări şi specializări de sens, metafore şi metonimii, precum şi abrevieri ale sintagmelor de comandă militară), cât şi cuvinte clasice continuate/păstrate – ca formă şi sens – numai în limba română datorită circulaţiei lor în acelaşi mediu, în care, prin transferuri semantice – în principal, metaforice şi metonimice – s-au disponibilizat/golit semantic forme latine clasice, care au primit sensuri noi (de regulă, tot prin procese metaforice sau metonimice). Ceea ce a condus la necontinuarea în română a altor forme latine clasice golite de sens,

devenite inutile. Dar, alte cuvinte latine clasice, utile mediului militar (daco-)roman, au fost continuate numai în română, deseori chiar cu acelaşi sens.

Evidenţierea şi explicitarea acestor inovaţii şi transferuri semantice, precum şi a pierderilor sau continuărilor de cuvinte latine clasice, prezintă şi înţelegerea modului în care s-a particularizat româna, prin limbaj de grup militar, în aria limbilor neolatine precum şi decriptarea originilor latine (militare), pe căi semantice specifice mediului armat, ale unor cuvinte româneşti aflate în dispute etimologice, precum: *mire* (< alb., dac., sl., tc.), *a înşela* (bg), *sat* (< alb., dac. ş.a.), *şes* (< alb.), *coif* (în „dificultate" sau „incertitudine") ş.a., ceea ce determină admiterea etimologiilor lor latine (militare), punând capăt „rătăcirilor".

Referitor la *importanţa istorică* a reflectării, în latina de frontieră estică/română, a luptelor seculare ale armatei romane şi/sau ale populaţiei romanizate împotriva triburilor (ulterior statalizate) ale barbarilor germanici, slavi şi turanici – pentru salvgardarea vieţii (implicit etnice) şi a pământului lor de baştină –, prezentăm „filmul documentar" eroic şi sângeros al *continuităţii*. «Daco-romanii/*rumânii* îşi *apărau ţara* pretutindeni astfel: (*a*) în *(f)sate* şi *cetăţi*, în care *trepădau* de la un *val* la altul, chiar *mirii* şi *bătrânii*, cu *coifuri* (cu sau fără *tufe*) şi cu *armele smulse* din *teaca* lor; (*b*) la trecători, se *aţineau*, *înţinând* arborii, care *aţinaţi* erau *aplecaţi* peste călcătorii de *pământuri*, pentru a-i *răpune* şi *supune*, chiar numai cu *fuşte*, *furci* şi *măciuci* şi *secerându*-i cu *seceri* şi (*c*) la *şes*, *încumetându*-se cu *oaste* de *fustaşi* cu *corni* şi *săgetari*, care *săgetau* cu *săgeţi* de *corn*, spre a-i *împresura* pe răi şi a-i *cumpli*».

Dramatismul paroxistic al luptelor (daco-)roamanilor este subliniat, de asemenea, pe cale lingvistică, prin evidenţierea a două forţe intelectuale/spirituale ale *continuităţii*: (1) unicitatea – între limbile europene (poate, chiar, între acele ale lumii) – a metaforei mobilizator-patriotice rom. *ţară* „patrie" din lat. *terra* „pământ" şi (2) perpetuarea rom. *rumân/român* „numele etnic al băştinaşului" din lat. *romanus* „întruchiparea marii civilizaţii şi culturi antice", facilitată de alteritatea vădită, ca şi de diversitatea etnică a barbarilor şi exprimând o superioritate (iniţial) conştientă a autohtonului, în raport cu sălbăticia acestora.

Se pot concepe şi alte „scenarii" de *limes* (daco-)roman, deoarece în română sunt moştenite *aproximativ 100 de cuvinte militare din latina dunăreană* (cca 50 modificate semantic în mediu armat şi clasice continuate, datorită aceluiaşi mediu, numai în română, precum şi alte cca 50 de cuvinte militare panromanice şi parţial panromanice), faţă de numai *cca 15 cuvinte latine de mediu creştin*, semnificativ mai puţine decât acelea din celelalte limbi neolatine (cf. importanta influenţă a limbii slavone în biserica română) şi covârşitor panromanice (Iordan, Manoliu 1965, p. 261-262).

Şi-atunci, admiţându-se sentinţa – „fundamentată" pe câteva cuvinte latine bisericeşti – că „*poporul român s-a născut creştin*", oare n-ar trebui ca istoricii (măcar ai noştri) – luând în seamă concluziile acestui studiu – să lase loc şi ideii că, în primul rând, „*poporul român s-a născut luptând*"?

BIBLIOGRAFIE

Bréal 1924 = M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris, 1924.
CDDE = I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române,* I. *Elementele latine (A–Putea)*, București, Socec, 1907–1914.
DA = *Dicționarul limbii române*, București, Librăriile Socec & Comp. și C. Sfetea, 1913 și urm.
DCELC = I. Corominas, *Diccionario crítico-etimológico de la lengua castellana*, Berna, Francke, 1954–1957.
DEHF = J. Dubois, H. Mitterand, A. Dauzat, *Dictionnaire étymologique et historique du français*, Paris, Larousse, 1994.
DEI = C. Battisti, G. Alessio, *Dizionàrio etimologico italiano*, Firenze, G. Barbera Editore, 1950–1957.
DEL = A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, Paris, 1960.
DER = Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Universidad de La Laguna, Tenerife, 1954–1966.
DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei RSR, 1984.
EWR = S. Pușcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rümanischen Sprache,* I. *Lateinisches Element*, Heidelberg, Carl Winter's Universitäts Buchandlung, 1905.
Graur 1937 = Al. Graur, *Corrections roumaines au REW*, în BL, V, 1937, p. 80-124.
Guțu 1983 = G. Guțu, *Dicționar latin-român*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983.
ILR = Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *Limba latină*, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele Carol II, 1938.
Iordan, Manoliu 1965 = I. Iordan, Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1965.
LR = S. Pușcariu, *Limba română,* I. *Privire generală*, București, Editura Minerva, 1976.
Meillet 1948 = A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1948.
NDELP = R. Fontinha, *Novo diccionario etimológico de la lengua portuguesa*, Porto, f.a.
REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. 3. vollständig neubearbeitete Auflage, Heidelberg, Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1935.
Șăineanu 1887 = L. Șăineanu, *Încercare asupra seasilologiei limbii române. Studii istorice despre transițiunea sensurilor*, București, Academia Română, 1887.
Tagliavini 1977 = C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977.
ThLL = *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1900 și urm.
TILR = *Istoria limbii române*, vol. II, București, Editura Academiei RSR, 1969.

(DACIAN-)ROMAN MILITARY WORDS IN ROMANIAN
(*Abstract*)

The Romanian language presents some differences comparatively to the ensemble of the western Romance languages. We explain these specific features not only by isolation, but also by the influence of military (daco-)roman jargon (*sermo castrensis*) on this one. Especially, by specific semantic changes, as (1) extends of sense (lat. *turma* → rom. sense „herd" etc.), (2) specializations (lat. *civitatem* → rom. sense „fortress" etc.), (3) metaphors (lat. *cafea* → rom. sense „helmet" etc.), (4) metonymy (lat. *fossatum* → rom. sense „village" etc.), (5) soldierly creation (lat. *pressūrare* rom. sense „to encircle" etc.), (6) abbreviation of orders (lat. *plĭcāre tentōria* > rom. *a pleca* „to leave" etc.) a.s.o.

Also, the continuation only in Romanian language of some Latin words with theirs classic sense (as *imperator, prōcēdere, lĭngulă* etc.) is duet o the intense circulation of these words in the military (Daco-)Roman medium.

From the viewpoint of linguistic interest, the present study: (a) precises the Latin origin of some Romanian words, removing etymological errors (as coif, a înșela, sat etc.), (b) explains the absence of

some Latin words in Romanian language (like *pagensis, imitari, sensus* etc.) and (c) introduces the criterion of the frontier-military Latin in the semantic analysis.

The ample influence of the military environment in Dacia is duet o the dispersion of the military units in this bridgehead of the Roman Empire defence, contrary (for. ex.) to the renan army, which concentrated at the Germanic limes – couldn't to influence the spoken Latin in whole Galia. Otherswise, the Romanian language is the single continuer of a frontier Latin, because today the renan, african and other frontiers of the Roman Empire are not Romances.

From the viewpoint of historic interest, in a period without much documents, the presence of the words and semantic changes, specifics to the ancestral military environment, in the Romanian language point out the permanent and aware combat of the (Daco-)Romans/Romanians (look only towards lat. *terra* „earth" > rom. *țară* „homeland" and lat. *romanus* > rom. *român*) in order to safeguard theirs lands, existence, etnicity (culture and language) and honour, against secular attacks of the barbarians (germanic, turanian and slav tribes, after states).

Str. Dr. Iacob Felix, 61, ap. 41
București